

Anna-Kaisa Ylikotila

Ihmiskohtaloita Suomesta Kongoon ja Tampereelta Chicagoon

Arvio teoksesta: Harri Englund. Kongosta Sortavalaan – Esseitä suomalais-afrikkalaisesta historiasta. Tampere: Vastapaino, 2025. ISBN 978-952-397-198-1, 217 s.

Harri Englundin Kongosta Sortavalaan – Esseitä suomalais-afrikkalaisesta historiasta tarkastelee ihmisiä, jotka ovat olleet yhteisössään ja yhteiskunnassaan poikkeuksellisia jopa vastoin omaa tahtoaan. Esseiden keskuksenä toimivat Namibiasta Suomeen muuttanut Rosa Clay ja Belgian Kongossa jokilaivalla työskennellyt Akseli Leppänen.

Esseitä poikkeuksellisista ihmisistä

Harri Englundin teoksen esseillä on lähtökohtaisesti hyvin kiinnostava premissi, sillä Englund tarkastelee Afrikkaan kohdistetun siirtomaapolitiikan vaikutuksia kahden yksilön näkemänä ja kokemana. Kahteen yksittäiseen henkilöön tarkentuvat esseet kertovat yhtäältä Afrikan Ambomaasta Suomeen tulleen ja Sortavalan seminaarissa opettajaksi opiskelleen Rosa Clayn (1875–1959, myöhemmin Lemberg) elämästä sekä toisaalta Belgian Kongossa jokilaivan konemiehenä toimineen Akseli Leppäsen (1879–1938) kokemuksista. Teoksen erityiseksi ansioksi on nostettava keskenään erilaiset ja ristiriitaiset keskuhenkilöt, joiden kautta kolonialismin ongelmallisuus käy selkeästi ja jopa räikeästi ilmi.

Englund on taustaltaan antropologi, mutta *Kongosta Sortavalaan* nojaa enemmän historiantutkimukseen, joskin populaarilla otteella. Ensimmäinen esse johdattelee aihepiiriin ja vasta toisessa esseessä kirjoittaja paljastaa oman positionsa, mitä lukija onkin jo ehtinyt tovin odottaa. Esseessä Englund

käy läpi omia kenttätutkimuskokemuksiaan Malawista melko yksityiskohtaisesti, ja vaikka ne sinänsä ovat kiinnostavia, eivät ne varsinaisesti liity kirjan teemoihin vaan avaavat pikemminkin kirjoittajan henkilökohtaista suhdetta Afrikkaan. Kuitenkin lukija kaipaisi myös kirjoittajan position suhteuttamista nimenomaan kirjan teemoihin ja sen avaamista, miksi hän on valikoinut esseidensä keskiöön juuri Clayn ja Leppäsen. Kirja rakentuu käytännössä kokonaan näiden kahden keskushenkilön varaan, ja tarinallisesti esseet etenevät sujuvasti.

Ongelmaksi tosin muodostuu se, että vaikka sekä Clayn että Leppäsen elämiin liittyvät monet kolonialismitutkimuksen kannalta olennaiset teemat, kuten länsimainen kehitystyö Afrikassa¹ tai valkoisten siirtomaavalta ja erityisesti Belgian kuningas Leopold II:n Kongossa harjoittama luonnonvarojen silmitön riistäminen, mihin myös työmiehet ja laivamiehet osallistuivat², ei Englund hyödynnä tarpeeksi tätä aiempaa rikasta tutkimusta. Kattavampi keskustelu aiemman tutkimuksen kanssa olisi tuonut kirjaan syvyyttä ja kontekstia.

Rosa Clayn elämäntarina ja sen vaiheet ovat traagisuudessaan kiinnostavia, ja teoksen varsinainen pääpaino tuntuukin olevan Clayn elämässä. Lähdeaineistona Englund hyödyntää Rosan kasvatusäidin Ida Weikkolinin muistelmia, Rosa Clayn elämästä Amerikassa vuonna 1942 julkaistua elämäkertaa *Rosalia* sekä kirjeitä ja kirjoituksia suomalaisissa (*Kotimaa*) sekä amerikansuomalaisissa sanomalehdissä (*Työmies* ja *Eteenpäin*). Rosa Clay osallistui myös itse elämäkertansa tekemiseen, mutta kertojana hän on ollut ilmeisen horjuva, sillä hän ei ole kertonut esimerkiksi syntyperästään ja biologisesta perheestään systemaattisesti samoja asioita.

On surullista, että Clay koki ihonvärinsä mukanaan tuoman huomion taakaksi, joka seurasi häntä läpi elämän. Koulutuksestaan ja muista pyrkimyksistään huolimatta Clay nähtiin aina ensisijaisesti ihonvärinsä ja sukupuolensa edustajana. Olisi ollut kiinnostavaa kuulla lisää myös Rosa Clayn opinnoista ja kokemuksista Sortavalan seminaarissa. Näitä teemoja esseissä ei kuitenkaan käsitellä, eikä Englund myöskään perustele tätä ratkaisua kirjassaan.

Valkoisen miehen taakka?

Akseli Leppänen puolestaan toimi Kongossa konemiehenä, joten hän oli jokilaivan hierarkiassa valta-asemassa suhteessa afrikkalaisiin rivityöläisiin. Tätä asetelmaa Leppänen usein pohti sekä omissa päiväkirjakirjoituksissaan että kirjeenvaihdossaan. Akselin tapauksessa lukija jää pitkäksi aikaa miettimään, kuinka Akseli aluksi vierastaa valkoisten afrikkalaisiin kohdistamaa väkivaltaa, mutta lopulta hänkin tuntuu näkevän valkoisen ylivallan ja väkivallan ratkaisuna laivalla ilmeneviin ongelmiin.

Akselin persoonan sekä hänen ajattelunsa muutosten pohtiminen jää teoksessa pinnalliseksi, vaikka Akselin kohdalla päiväkirjamerkintöjä ja kirjeitä olisi suhteellisen runsaasti käytettävissä. Akseli Leppäsen poikkeuksellista elämää on käsitelty myös Jouko Aaltosen ja Seppo Sivosen vuonna 2009 julkaisemassa dokumenttielokuvassa ”Kongon Akseli”, joka myöhemmin julkaistiin myös kirjana. Aaltosen ja Sivosen teokset Akseli Leppäsen elämästä ovat varsin perusteellisia, eikä yksi essee riitä muodostamaan hänen elämästään yhtä kattavaa kokonaiskuva.

Herää kysymys, miksi Englund on valinnut tekstilajikseen esseen. Tieteen termipankin mukaan essee on ”yleistajuinen lyhyehkö kirjoitelma tai tutkielma rajatusta aiheesta”, joka ei pyri ”tieteellisen esityksen kaltaisiin lopullisiin synteeseihin”. Englundin esseistinen tyyli näkyy erityisesti siinä, että kirjoitukset kiertelevät ja kaartelevat ennen kuin tekstissä päästään asiaan: esimerkiksi Rosa Clayn ja Akseli Leppäsen kokemuksiin päästään käsiksi vasta sivuilla 36–37, mikä on suhteellisen pitkä odotus suhteessa siihen, että koko teoksessa varsinaista tekstiä on yhteensä noin 200 sivua. Ylipäätään teoksen teksteille on ominaista vaeltelu asiasta toiseen, jolloin lukijan on toisinaan vaikea saada esseistä tarttumapintaa. Teoksensa tavoitteeksi Englund asettaa suomalaisten Afrikka-suhteen syventämisen. Tämä todennäköisesti toteutuu niiden lukijoiden kohdalla, jotka eivät ole aiheeseen juuri aiemmin perehtyneet. Aiheeseen paremmin perehtyneille lukijoille kirja toimii pikemminkin kurioositeettina.

Englundin valitseman esseistisen tyylin isoin kompastuskivi on kuitenkin se, että tekstissä hämärtyy, missä määrin sanavalinnat sekä tulkinnat ovat kirjoittajan omia ja missä määrin ne kumpuavat lähteistä. Englund tuntuu suhtautuvan ironisesti niihin kirjoittajiin ja taiteentekijöihin, kuten Vappu Kannakseen, jotka ovat myöhemmin ”asettaneet” Rosan Clayn suuhun sanoja. Lukija jää kuitenkin pohtimaan, missä määrin Englund itse syyllistyy

samaan. Selkeät lähdeviitteet puuttuvat teksteistä kokonaan ja muutenkin lähteiden merkintätavat jäävät epämääräisiksi, minkä vuoksi lukijalle jää useassa kohtaa arvoitukseksi, milloin kirjoittaja tekee omia päätelmiään ja milloin taas käyttää lähteitä.

On myös syytä kysyä, antaako kirjoittaja sekä Rosan että Akselin toiminnalle sellaisia merkityksiä, joita he eivät olisi edes itse ajatelleet. Välillä kirjoittajan päätelmät vaikuttaisivat nimittäin olevan melko pitkälle vietyjä, esimerkiksi puhuttaessa Rosan kapinoinnista kasvattivanhempiaan vastaan. Lukijalle ei useinkaan ole selvää, mihin tekijän päätelmät oikeastaan perustuvat. Lisäksi tekstit kaipaisivat lisää kontekstualisointia ja taustoitusta. Tästä esimerkkinä Leppäsen elämästä kerrottaessa kirjoittaja näkee vuoden 1918 ”arkisten turhautumien” tuottaneen patoutumia ja sumentaneen Leppäsen ajatusten kirkkautta. Kirjoittaja tulkitsee tämän vaikuttaneen olennaisesti siihen, kuinka Leppänen koki kolonialismin luonteen ja afrikkalaisten aseman. Tämänkaltaisissa kohdissa lukija haluaisi tietää, mille lähdeaineistolle kirjoittajan tulkinta tarkalleen ottaen perustuu. Kirjoittaja olisi voinut kertoa myös selkeämmin, mitä hän tarkoittaa kolonialismin painolastilla. Tämänkaltaisissa tilanteissa esseet jäävät kaipaamaan syvällisempää otetta, jotta lukija ymmärtäisi niiden merkityksen. Ylipäättään teoksen päämäärä jää epäselväksi: pyrkiikö se tarkastelemaan aihetta historiantutkimuksen näkökulmasta vai olemaan populaari ja enemmän kaunokirjallinen kuvaus Clayn ja Leppäsen elämistä?

Kielelliset valinnat ihmetyttävät

Esseitä lukiessa lukijan jää pohtimaan myös teoksessa käytettyjä termejä sekä sanavalintoja. Termistö kaipaasi määrittelyä, sillä esimerkiksi kolonialismi-sanaa viljellään kirjoituksissa paljon: kolonialismin psykologista painolastia tai kolonialismin järjettömyyttä viljellään jopa siinä määrin, että näiden kohdalla voi puhua toisteisuudesta. Termi kolonialismi on lähtökohdaisesti latautunut, eikä sitä voida käyttää ilman sanaan liittyvää painolastia, joten Englundin olisi tarpeen määritellä, miten hän esseissään käsittää kolonialismin.

Yksi kysymyksiä herättävä valinta on myös n-sanana runsas käyttö, minkä kirjoittaja perustelee olevan lähtöisin lähdeaineistosta. Kyseisen sanan käyttäminen jopa liiallisessa mittakaavassa pistää silmään jo sisällysluette-

lon kohdalla. Englund käsittelee teoksen alussa varsin pitkään historioitsija Teemu Keskisarjan n-sanan käyttöä ja siitä alun perin vuonna 2020 noussutta kohua. Lukijaa jää ihmetyttämään, onko Keskisarjaa koskevaa keskustelua aiheellista nostaa näin voimakkaasti keskiöön. Englundin päämääränä vaikuttaisi olevan oman teoksensa aiheiden merkityksellisyyden ja poliittisuuden osoittaminen nykyhetken näkökulmasta, mutta aiheen käsittelytapa on turhauttava.

Englund nostaa erilaisia rasismikohuja esille, mutta niitä tuskin tarvitsee käydä läpi tässä mittakaavassa, kun niitä ei lopulta sidota edes esseiden sisältöihin. Kirjoittaja ei myöskään hyödynnä aiempia tutkimuksia, joissa on kriittisesti pohdittu rakenteellisesti rasististen käsitteiden ja kielenkäytön merkityksiä³, mikä olisi ollut tässä yhteydessä tarpeellista. Ylipäätään kirjassa käytetään välillä toiseuttavaa kieltä: Englund puhuu afrikkalaisista ”moisina muukalaisina” ja yleistää eri kansallisuuksille tyypillisiä piirteitä melko rankalla kädellä. Rodullistaminen nousee aiheena kirjoituksissa toistuvasti esille, mutta sen käsittelyssä soisi ilmenevän enemmän sensitiivisyyttä.

Teoksessa on omat ansionsa, mutta sensitiivisten ja vaikeiden aiheiden vuoksi lukija jää kaipaamaan aihepiiriin syvällisempää ja inhimillisempää otetta. Rosa Clayihin ja Akseli Leppäseen on kuitenkin kiinnostavaa tutustua, ja he jäävätkin pitkäksi aikaa lukijan ajatuksiin pyörimään.

*Anna-Kaisa Ylikotila
Post doc-tutkija, filosofian tohtori
Jyväskylän yliopisto
Historian ja etnologian laitos*

Viitteet

- 1 Esim. Kuhanen, Harju & Hokkanen 2023; Jalagin, Löytty & Salakka 2010.
- 2 Esim. Lahti & Skurnik 2025; Kuortti, Lehtonen & Löytty 2007.
- 3 Rastas, Huttunen & Löytty 2007; Keskinen, Rastas & Tuori 2009.

Lähteet

Aaltonen, Jouko, ja Seppo Sivonen. *Kongon Akseli: Suomalaiset ja skandinaavit kolonialismin rakentajina*. Helsinki: Into, 2022.

- Jalagin, Seija, Olli Löytty, ja Markku Salakka. *Kaikille kansoille: Lähetystyö kulttuurien vuoropuheluna*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2010.
- Keskinen, Anna, Suvi Rastas, ja Salla Tuori. *En ole rasisti, mutta... Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä*. Jyväskylä: Vastapaino, 2009.
- Kuhanen, Jan, Kaisa Harju, ja Markku Hokkanen. *Kehitysyhteistyön mieli ja mielettömyys: suomalaiset Apumaassa 1965–2000*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2023.
- Lahti, Janne, ja Johanna Skurnik. *Kolonialismin muokkaama maailma: Euroopan ekspansion globaalihistoriaa*. Helsinki: Otava, 2025.
- Rastas, Anna, Laura Huttunen, ja Olli Löytty. *Suomalainen vieraskirja: Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino, 2005.
- Kuortti, Joel, Lehtonen, Mikko ja Löytty, Olli. *Kolonialismin jäljet: Keskustat, periferiat ja Suomi*. Helsinki: Gaudeamus, 2007.
- Tieteen termipankki, <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:es-see>, viitattu 4.3.2026.